

MKPA Ọ DỊ IZULITE ỤMỤAKA N'ISỤ ASỤSỤ IGBO

Christian E. C. Ogwudile
Ngalaba Ọmụmụ Asụsụ Igbo, Africa na Nzikọrjtaozi
Mahadum Nnamdi Azikiwe, Ọka
08037468693
cec.ogwudile@unizik.edu.ng

Ụmjedemede

Ihe n'uru ọchọcha ọkụ n'obi ibagide na nchọcha a bụ na sọ ndị okenye ka a na-ahụzi n'otutu obodo n'ala Igbo taa na-asụ asụsụ Igbo. Otutu ụmụaka Igbo amaghị ka e si asụ ma ya fọdụzia ide asụsụ Igbo. Ihe kpatara nke a bụ n'ihi na nne na nna ndị ụmụaka ndị a nọ n'okpuru ha anaghị ekwe ka ụmụaka mụta ma ọ bụ sụọ Igbo. Ụdị agwa ọjọọ a juru ma n'obodo mepere emepe ma nke emepeghị emepe. Nkọwa a ziputara na nwa ọ bụla a mụrụ zuru oke nwere ngwa dị ya n'uburu nke ọ ga-eji amụta asụsụ. N'ihi nke a, ọ dị oke mkpa isite na nwata dubanye nwata n'asụsụ ebe a mụnyere ya. Nke a ga-enyere ya aka imuta asụsụ ọ bụla e buru ụzọ rupunye n'ime ya. Ọ ga-enyekwara ya aka ka ọ mụta ihe ndị ọzọ o kwesiri imuta mgbe ọ na-eto. A gbasoro usoro sọvee wee mee nchọcha a. Nchọputa gosiri na ọ buru na ụdị ọndu a adiri gawa, a gaghị enwe mmasị n'asụ ma ya fọdụ ide asụsụ Igbo n'ihi na mgbe ndị okenye na-asụ Igbo nwụchaara, asụsụ Igbo ga-esokwara nwụọ pii; mgbe ahụ ihe a na-afu apiaa. Alo ọchọcha wee buru na ndị Igbo puru igbanahu onwu asụsụ ha ma ọ buru na e bido na nwata mee ka ụmụaka Igbo nwee mmasị isụ, igu na ide asụsụ Igbo. Ha ga na-eme nke a ma n'ezinaulo, n'ulo akwukwo, ulọ ụka, ulọ ọrụ, ulọ ahia na ebe niile ha nwetara onwe ha. Ime nke a ga-enyere aka ime ka asụsụ Igbo digide ghara inwu.

Mmalite

Ọ bụ ndị nwe asụsụ ka ikwalite na ime ka asụsụ ahụ na-eto were aga n'ihu diiri n'ihi na onye arachaghị onu ya, uguru anara ya rachaa. Otutu asụsụ na Naijiria di ka Ani (2013:34) n'ime Akidi (2018:41) anwuola, bja n'isi njedebe, ebe ufodu bu sọ ufodu ndi okenye na-asu ya. Okwu ya na-egosi na asụsụ ọ bụla ọ bụ naani ndi okenye na-asu, tinyere isi n'olulu onwu. Di ka Mbah na Mbah (2014:112) kwurru “mgbe onye ikpezu na-asu asusu ahụ nwuru, asusu ahụ ga-abiazi na njedebe”.

Uzo kacha mkpa isi gbochie onwu asusu bu ime ka umuaka mara uru asusu ha bara, na-asu ma na-ede ya ka ọ ga-abu mgbe ha toro, ha agaghị ahapu asusu ha aka. Akwukwo Nso, (Ilu 22:6) di ka Akidi (2018) kwuru, ka a zulite nwata n'uzo ọ ga-esi too, mgbe o toro, ọ gaghị ahapu uzo ahụ. Ọ buru na ndi Igbo jiri asusu Igbo malite na-azu umu ha, ha ga-ama na ọ bu asusu ha, marakwa na ọ bara uru nke ukwu na ndu ha. Arisaukwu (2003) kwuru na asusu Igbo di nnukwu mkpa n'ebe onye ọ bula no, ọ kachasi n'ebe ndi na-eto eto no. Okwu ya mere eme n'ihi na ọ bu ha bu ndi na-eto eto ga-abu ndi okenye n'odinihu. Ọ buru na umuaka ndi a e jiri isu asusu Igbo too, o nweghi ihe a ga-achọ achọ n'ebe asusu Igbo di n'odinihu.

Otutu ezinaulo ndi Igbo taa ejighi asusu Igbo kporo ihe. Ha na-ahu ya ka asusu ruru aru, etosighi ka a na-asu na be ha. Ụdị agwa a nne na nna na-akpaso asusu ha jogburu udele ma sigbuo nkakwu n'isi. Chinagoro (2009:4) kwuru na “ufodu oge a na-ahu ndi ezinaulo umu ha na-amaghị asu Igbo ma ọ bu ha enweghi mmasi na ndu onye Igbo”. Nwata tosiri isite n'ezinaulo buru agwa ọ ga-akpa n'ezinaulo ama. Mgbe e sitere n'ezinaulo kunye mkporomasị na nwata ebe asusu Igbo di, o nweghi ka nwa ahụ ga-esi too hukwa susu Igbo n'anya. Otuto asusu bu ma a na-asu ya mgbe niile ma na-enyefe ya n'aka ndi na-eto eto. Emenanjo (1996:17) kwara na asusu ọ bula na-eto na-aga n'ihu ma a na-asu ya ebe niile na mgbe niile, were ya na-ede ederede digasi iche ma na-akowa ederede ndi ahụ n'elu uwa niile. Mgbe ọ bula a kwusiri isu asusu ọ bula, asusu ahụ anwuọ pii. N'ihi nke a, ọ buru na ndi Igbo egbochie umu na-eto eto isu asusu Igbo, n'oge adighi anya asusu Igbo aburu ihe mgbe ochie, nwunyuo anya. Agugu (2006) kwuru na ezinaulo bu ebe mmalite nkuzi na omumu, nke na-adi n'etiti ndi nne na nna na umuaka ha, ma ọ bukwanu ndi binyeere ha. Ọ buru na e buru uzo mee ka nwata muta Igbo site n'ezinaulo tupu asusu ndi ozo, ọ ga-enyere ya aka

itapia ihe ndi ozo o ga-eji asusu ndi ozo amu na ndu ya. Anozie (2003) hutara na nwatakiri o bula na-akpa ajo agwa bu na ezinaulo ka a na-elebara ya anya. Ya bu na o kwesiri ka e si n'ezinaulo gbaziere nwata ihe o kwesiri ime na ndu.

O di mkpa ka a mata na obodo o bula ji asusu mba ozo akuziri ndi na-eto eto ihe anagh[enwe ezigbo oganiihu na mmepe na ihe ndi ozo di ka: sayensi, nkanuzu na otutu mmepe ndi ozo di iche iche. Na otutu obodo na-eme nke oma bu maka na ha ji asusu ha eme ihe o bula ha na-eme. O buru na ha hapuru ihanye asusu ha n'aka ndi na-eto eto, ha agaghi na-enwe udi oganiihu ha na-enwe maka na mgbe ndi na-eto eto mechara buru okenye, e chefuola asusu ha na omenaala ha. Aja Akpuru-Aja (2008) ruturu aka na ufodu mba uwa ike ha na-akpa sitere n'ikikere idi n'otu iji asusu na omenaala eme ihe o bula ha na-eme. Obodo ndi a gunyere ndi Juu, Cha[na, RQsh[a, Japan na Gaman. O bu mkpa o di ime ka ndi ntorobia na-asu ma na-edekwa asusu Igbo mere nchocha a ji leba anya n'isiokwu a bu "Ihe Odachi di n'ihapuru naani ndi okenye isu asusu Igbo".

Ebe Nleba Anya

Di ka Chomsky (1986) siri kowa, o kwuru na mmadu o bula zuru oke nwere ihe Chineke kenye ya n'uburu o ga-eji muta asusu ma o buru na e nyere ya ohere n'oge imuta asusu. Asusu o bula e buru uzo nye ya ohere imu ka o ga-amuta maka na asusu abughi ebumputaawa. Aha Bekee Chomsky kporo ihe a na-eme ka mmadu muta asusu bu *Language Acquisition Device (LAD)* n'aha mkpirisi. O bu ya mere na onye o bula zuru oke na mmadu n'uwa gbaa gburugburu ga-amuta asusu mgbe kwesiri ekwesi, nke a kporo *Universal "Grammar (UG)"* na Bekee, ma kporo ya utosasusu Izugbe n'Igbo. A choputara na uburu umuaka nwere ike imuta otutu asusu oge a muru ha ma o bu tupu ha eruo ihe e ji mmadu eme. O so na ihe na-enyere uburu umuaka aka n'amamihe, mmuta ihe n'agumaakwukwo.

O di oke mkpa ibido n'oge nye nwata o bula ohere imuta asusu a munyere ya n'ime ya nakwa asusu ndi ozo maka na a hapu ime etu a, nwata ahu ga-enwe nsogbu n'imuta asusu na n'imuta ihe ndi ozo a na-amu amu. Nke a bu n'ihu na o bu n'asusu ka ihe niile mmadu na-eme hibere isi. N'ezi asusu, imuta asusu n'oge ga-eme ka nwata nwee ike muta asusu ndi ozo ga-enyere ya aka nke o ga-ezute na mgbe o na-eto na mgbe o toro.

Di ka Mbah na Mbah (2014:5) si kwu:Chomsky malitere isi agugo na atutu ndi otu nsina gburugburu akowatachaghi etu nwata si mata ihe o maara. O soro ukuru Zellig Haris (1951) wee kowaa na o dighi nwata a muru nke na-enweghi ngwa o ga-eji amuta asusu (beluso ma o nwere nkwaru). O kowra na e nwere akuku uburu mmadu nke oru ya bu ihu maka nruzi asusu.

Anyanwu (2008); Agbedo (2008) na ndi ozo kwuru na akuku uburu mmadu nke oru ya bu ihu maka iruzi asusu (LAD) na-eme ka mmadu muta asusu, o kachasi nke o buru uzo mee ka o muta n'enweghi ihe nramahu o bula. Di ka Yule (1996) siri mee ka a mata na iruzi asusu nke akuku uburu na-aruzi na-arutu aka iji nwayoo muta asusu, na-asu ya di ka onatarachi. N'aka nke ozo, Agbedo (2008) kwesiri ike na idubanye nwata n'asusu n'oge o na-eto di oke mkpa. Mana o buru na e meghi nke a n'oge o kwesiri, nwa ahu agaghi amuta asusu. N'akuku nke Ndimele (1992:8), o kwadoro nke a site n'isi na "nwata ga-anu n'enweghi asusu ma o buru na e meghi ya ka o muba asusu mgbe o kwesiri". Inyere nwata aka imu asusu n'oge ga-eme ka o muta ihe ndi ozo nke oma. Mana igbochi nwata imu asusu ga-eme ka o nwee nsogbu mgbe o toro imuta asusu o bula.

A na-amu asusu amu. O nweghi asusu di mmadu n'ime mgbe a muru ya. Nke a gosiri na asusu abughi ebumputa uwa. O bu asusu a munyere nwata na ya ka o na-amu site n'aka nne, nna na ndi bi gburugburu ya mgbe o na-eto. Nwata a muru na Yoruba, Hausa ma o bu ebe ozo bu asusu ahu ka o ga na-asu ma o buru na o bu asusu ahu ka e ji zulite ya. N'aka nke ozo, nwata Igbo a muru n'obodo ozo abughi ala Igbo, ga na-asu asusu Igbo ma o buru na nne, nna na umunne ya ndi ozo na-asu Igbo n'ezinaulo ha di ka asusu e jiri zulite ha. Di ka Obieze (2009:88) kwuru, "mmadu na-amuta asusu ososo karia ma o buru na o binye

n'etiti ndi na-asu ya" irukpu n'asusu na-eme ka mmadu muta asusu nke oma. Irukpunye n'asusu (*language immersion*) bu mmadu ibinyere ndi nwe asusu ma o bu ndi na-asu asusu ahụ nke oma. O bukwaghị naanị ibinyere ndi ahụ na-asu asusu ahụ kama onye ahụ ga-eweputa onwe ya imu asusu ahụ wee muta ya nke oma.

O kwesiri ka anyi mata na ihe a na-aruzi asusu na-ebido iru oru ngwa ngwa a muru nwatakiri zuru oke. Nke a bu maka na o ga-esite n'inu ihe, bido gewe nti, biazia kwuwe okwu a naghị aghota aghota, ma bido ijije ndi no na gburugburu ya etu ha si ekwu okwu. Nchoputa gosiri na o buru na e nwere nwata zoo ma o bu wega ya ebe o gaghi ahụ ndi na-asu asusu, ihe a na-aruzi asusu agaghị enwe ike iru oru. E mechazie kpoputa nwata ahụ oge o gafere imuta asusu, o nweghizi ike isu asusu maka na e kweghi ka LAD bido ruziwe asusu mgbe o kwesiri.

Anyanwu (2008:38) ruturu aka na Chomsky na ndi otu ya na-akowa na mmadu niile no n'awa nwere ihe a na-aruzi asusu a na-akpo LAD, nke a na-akpozi utasusu Izugbe (Universal Grammar – UG). Di ka Akmjian, Farmer, Demers na Harnish (2001:452) siri kowa, ha kwuru na mmadu o bula nwere ihe na-aruzi asusu n'akuku uburu ya nke a na-akpo utasusu Izugbe (UG) nke na-eme ka mmadu nwee ike mebe okwu di ka asusu si nabata. O bu nke a mere mmadu niile zuru oke no n'awa ji amuta asusu n'otu oge ma o buru na e nye ha ohere imuta asusu mgbe o kwesiri. Utasusu Izugbe na-akowa ka asusu niile di n'awa siri yie onwe ha.

N'olu Mbah na Mbah (2014:80) E nwere okwukwe na mgbe a choputara ihe jikoro asusu niile, o ga-adi mfe isi na njirimara ndi a nweta iwu ga-ekpokota ha niile onu ma gosi etu uburu nwatakiri si amata iwu a ozigbo o zutere asusu o bula. Nwata ga-amuta asusu n'efu ma o buru na e nyere ya ohere imu asusu n'oge. O nweghi ihe o ga-efu nwa ahụ n'hi na o malitere imu na isu asusu ya n'oge. Asusu o bula e buru uzọ kuziwere nwata ka o na-amuta ososo ma na-asukwa ya n'enweghi ihe nhiahu o bula. O ga na-ejikwa aka ya na-amubanye okwu di iche iche, ma si na ya na-emebe ahiriokwu di iche iche zuru oke di ka asusu nabatara. Nwa ahụ ga na-asu asusu, ghara isuhie ya nke ga-eme ka o nwee mmasi isu, ide na igu asusu ahụ. O ga-enye aka ka nwata ahụ too n'asusu ahụ ma sorokwa na-akwalite ya na omenaala ha.

O bu ihe kwesiri ekwesi na nne na nna na ndi toro eto bidoro na nwata mebe ka umuafọ Igbo nwebe mmasi n'ihe niile banyere Igbo. O dikwa mkpa na ha mere ka umuaka mata na o nweghi asusu ka ibe ya mma nakwa na o nweghi asusu zuru oke kama na ndi nwe asusu na-eji aka ha mee ka asusu ha zuo oke site na ikwalite na ikwado ya n'uzo o bula.

N'iji kwado okwu ahụ di n'elu, Akidi (2015:103) na-akowa na:asusu Bekee buburiji asusu na-enweghi ka o di adi, o bubu asusu a na-eleli anya mana taa, o buzi asusu ndi mepere anya, asusu ndi ogaranya na-asu, uwa niile ji ezi ozi, agu akwukwo, aru oru goomentị, azu ahia na ihe ndi ozo niile.

Nke a ziputara na isite na nwata zulite umuaka n'asusu Igbo nwekwara ike mee ka asusu Igbo di ka asusu Bekee n'odiniihu. Site n'awamanya na mmepe di ugbu a, nwata o bula maara asusu ndi nwe ya site na nwata, ga-amata ihe niile banyere ndi be ha na omenaala ha. Nke a ga-eme na a gaghi akoro ya ihe o bula akoro gbasara ndi be ha maka na o bu nwa a muru n'ala, nwa ala kuru. O ga-enye aka ka o too nwee ike ikowa ihe o mutara n'asusu Igbo; wee nwee ike iji ihe ndi o mutara site n'awa mepere emepe wee soro kwalite asusu, nkanuzuzu, sayensi, agumakwukwo, ndorondoro ochichi na ihe ndi ozo n'hi oganiihu na odimma nke ndi ya niile.

Echiche Ufodu Ndi Mmadu N'Ebe Asusu Igbo Di

N'ihe gbasara asusu Igbo, o nwere ndi na-eche na asusu Igbo agahi anwu, ebe ufodu ndi na-eche ma na-ekwu na asusu Igbo ga-anwunata anwu. N'udi echiche a, onweghi onye a ga-ata uta maka na uche bu akpa, onye o bula nya nke ya maka na uche onye anaghị adi ya njo. O nweghi onye a ga-asị na echiche ya magburu onwe ya ma o bu jogburu onwe ya. Ndi ahụ na-ekwu na asusu Igbo ga-anwu na-ekwu na o di nnukwu mkpa

ka o nwee ihe e mere iji gbochi ya bu onwu ikpo asusu Igbo ihu. Ha kwuru ka e nwepu aka enwe n'ofe tupu onye obia abia, n'ih i na onye obia bja, o ghoq aka mmadu. Nke bu eziokwu bu na ndu ma o bu onwu asusu Igbo ga-esite n'aka ndi nwe asusu Igbo na-enyere asusu Igbo, ha ana-akwado ya ka o ghara inwu ka ha ana-akwatu ya ka o nwuo.

Ndi na-akwado na asusu Igbo enweghi ike inwu di ka Akidi (2009:30) kwuru na asusu Igbo agaghi anwu n'agbanyeghi mmegbu, nneli anya na ajo mmeso ndi Igbo n'ebe asusu Igbo di. O kwukwara na asusu Igbo akwurula. Di ka okwu onu Chinagorom (2009:4) si wee kwu: "...na nchoputa anyi, ndi ka ji Igbo kporo ihe ka nku, ndi ji Igbo eme onu juru eju bara abara".

N'ez i asusu n'agbanyeghi ajo akparamagwa ndi Igbo ufodu n'ebe asusu Igbo di, e nwere otutu ndi nwere mmasi n'asusu Igbo. Ndi na-akwalite asusu Igbo n'uzo di iche iche kariri akari di ka ufodu ezinaulo di iche iche, ulo uka, ulo akwukwo, otu di iche iche na ndi ozo. Mbo a niile ndi a na-agba agaghi ekwe ka asusu Igbo nwuo. A na-ejikwa onu ogugu ndi na-asu asusu elere anya onwu na ndu asusu. Mbah na Mbah (2014:111) kwuru, "o buru na onu ugu ndi na-asu asusu buru ibu, nke a nwere ike iputa na o agaghi anwu osiso". N'ih i nke a, ujo asusu Igbo inwu adighi maka na onu ugu ndi na-asu ya ka buru ezigbo ibu, o kachasi n'ime ime obodo di n'ala Igbo. Ya bu na nchekwube di na asusu Igbo agaghi anwu osiso di ka e chere.

O nwere nkado ndi nwe asusu na-enye asusu ha iji hu na asusu ha diwagara ndu. Nkwado a na-enye asusu Igbo n'ogo di iche na-enye aka n'adinmdu asusu Igbo. Gogoment i na-enye nkado site n'oge ruo n'oge n'uzo di iche iche iji hu na asusu Igbo na-adi ndu. Iji maa atu: Ha nabatara ya di ka otu n'ihe omumu a na-ele ule ya n'ogo WAEC, NECO, GCE. A nabatakwara ya n'ufodu mahadam di n'ala Igbo na nzere digiri di iche iche ruo na nke Okammuta (PhD). Nkwado ozo asusu Igbo na-enwetagasi gunyere nke ndi otu di iche iche na-epulite kwa ubochi ikwado na ikwalite asusu Igbo. Otu ufodu ndi a gunyere: SPILC, ISA, ONOI, Igbo Teta, Suwakwa Igbo, Ugwu Asusu Igbo, *Society for Igbo Studies* (SIS) na ndi ozo. Ulo uka di iche iche di ka Katolik na-agba ezigbo mbo n'ikwalite asusu Igbo. Ha na-eme nke a site n'uzo di iche iche di ka itughari akwukwo nso, ihe ogugu na akwukwo ekpere di iche iche n'asusu Igbo ma na-ejikwa ya ekpe ekpere, aka uka, ekwe ukwe na ihe ndi ozo ha na-eme n'ulo uka. Ndi uka CMS, Ama Jehova, Sabat, Odozi Obodo na uka ndi ozo di iche iche na-anwakwa oko ha iji asusu Igbo eme ihe di iche iche ha na-eme.

N'aka nke ozo, umuafu Igbo di iche iche na-agbakwa mbo ebe o di ukwu ihu na asusu Igbo na-aga n'ihu. Ndi di ka P. A. Nwachukwu, F. C. Ogbalu, Bishop nke uka Katolik nke Owere, Rev. Iwejuru Ugorji, S. O. Onwu, E. N. Emenanjo, I. U. Nwadike, T. U. Ubesie, P. Ejioko, P. A. Ezikeojiaku, G. I. Nwaozuzu, B.M. Mbah, C. Ofomata na otutu ndi ozo. Nkwado na mbo umu amadi a gbara na-enye aka akwalite asusu Igbo, na-emekwa ka nkuzi na omumu asusu Igbo di mfe ma buru a kwaa o kwuru.

Di ka Emenanjo (1996:17) siri kwu, "a kwusi isu asusu, ya nwuo, nwunyuo anya pii. Kamgbe 6000 BC Igbo jiri kwuru onwe ya n'ala Igbo, ndi mmadu na-asu ya. N'ih i na a na-asu ya kpatara o jiri too di ka asusu ndi ozo siri eto..." Anyi maara na asusu o bu la a na-asu mgbe o bu la enweghi ike inwu anwu, beluso ma a kwusiri isu asusu, bu na asusu ah u nwere ike inwu. Ebe o bu na ndi na-asu asusu Igbo n'ala Igbo taa kariri ndi anaghi asu ya, o dighi mkpa itwa anya onwu asusu Igbo maka na nke a adighi nso.

N'okwu Nwadike (2008), o na-ekwu na kemgbe otutu oge, ihe a na-anu ebe niile bu na ihe di ka afu iri abuo ma o bu karija, na asusu Igbo ga-abu ihe nwuru anwu. Di ka onye maara ihe di n'asusu Igbo, o gara n'ihu kwusie ike na asusu ndi ozo nwere ike inwu mana o bugh i asusu Igbo. A na-asu Igbo otutu ebe, a na-ed e ya nke oma ma na-akuzi ya nke oma n'ulo akwukwo anyi di iche iche. O kwukwara na asusu e nyere udi ndu a enweghi ike inwu. Ihe nke a gosiri bu na asusu obula a na-asu nke oma, na-ed e ya ede, na-agu ma na-akuzi ya n'ulo akwukwo di iche iche n'ala Igbo agaghi anwunata onwu. Di ka Mbah na Mbah (2014:114) kwuru na:

Ka o si metuta Igbo, o nweghi ihe e ji asusu eme nke a na-ejighi Igbo eme. Ugbu a, ekwe nti ufodu na-ebu ngwa nduzi ha n'Igbo. A na-asuwaga asusu Igbo, e ji ya azu ahia, e ji ya ekpe ikpe n'ulo ikpe, e ji ya akpa ububo n'ulummebe iwu ebe e jikwa ya akuzi ma na-agbasa ozi n'intanet. E nweela ndi ji Igbo mee nchocha nzere Okammuta PhD ha. Igbo bu Igbo ga-adigide.

E lee anya n'ihe ndi a niile, o na-egosi na asusu Igbo enweghi ike inwu anwu maka na ndi so ya, so ya, sosie ya ike. Nti ga-aha etu ahụ, e ji ya ekpuchi ulo? N'olu Epuchie (2009:37), o kwusiri ike si na "asusu Igbo anwughi mgbe o no n'oke mkpagbu, o gazighi anwu". Okwu ya na-akowa na ebe asusu Igbo anwughi mgbe o no na mkpagbu ndorondoro otografii, na o gaghi anwuzi n'ihu na e jizi asusu Igbo eme ihe niile e ji asusu mba uwa nwere agba eme.

O buru na a na-ahafanye asusu o bula n'aka ndi na-eto eto, asusu ahụ ga na-etokwa eto ma na-amubawanye. Asusu o bula umu ntoria na-asu ma na-ede ya na-adiwaga ndu maka na ha ga na-agba mbo hu na ha hanyekwara ya n'aka umu ha na agburu ha na-abia abia. Nke a ga-enwetakwa oganihu nke obodo n'uzo di iche iche. Ogbalu na Emenanjo (1982:228) n'ime Akidi (2018:48) kowara na asusu na-adi ndu na-abawanye, o kacha ma a na-echekwaba ya na-amuba ya site n'inwe ndi na-eto ohuru na-asu ya mgbe o bula oge ya ruru. N'iji chekwaba asusu Igbo ka o wee mubaa ma digide, o kwesiri ka e site n'ututu nta jiri asusu Igbo malitere nwata ndu tupu ya biazia muwa asusu mbjara chiwa. Adimndu asusu Igbo di ndi Igbo n'aka. O bu ha ka o diiri ijisi ike mee ka mbo niile a gbarala maka asusu Igbo diri na-aga n'ihu. Ndi Igbo kwesikwara itinyekwa aka na-agba mbo i na-etinye n'oru mbo oloro ohuru mba uwa ndi ozo na-agba iji hu na asusu na-adigide ndu.

Ihe Nwere Ike Ikpata Onwu Asusu Igbo

A kowaala otutu nkwardo miri emi nke mere ka obi sie mmadu ike ma nwekwaa afo ojuju na asusu Igbo agaghi anwu. Ihe ufodu ndi ahụ a kowara bu ihe ochocha na-eche ga-eme ka asusu Igbo ghara inwu. Ihe ndi a ga-adigide ma o buru na ndi Igbo n'onwe ha na-akwado ha na-aga n'ihu. Epuchie (2009:35) siri: "Nkapi si na ihe na-esi ya isi di ya n'ime. Ndi Igbo bu nsogbu diiri asusu ha. Agwa otutu ndi Igbo n'ebe asusu ha no nwere ike ibute onwu asusu Igbo. Asusu Igbo na-aga n'ihu mana otutu ihe na-agba ya mgba.

N'ebe o kacha njo bu na otutu nne na nna anaghi ekwe ka umu ha mutu isu asusu Igbo. Ha na-egbochi ha iga nso n'ebe ha ga-amuta Igbo. O naghị abata ha n'obi na o bu umuaka ga-eme ka asusu Igbo hapu ifu efu, funyuo anya n'ogbo na-abia abia. Nne na nna ndi Igbo aghotaghi na o ka mkpa iburu uzo kuziere umuaka ha asusu Igbo tupu asusu Bekee maka na asusu Igbo bu asusu nne ha. Ozo bu na ha muta na-asu asusu nne ha nke oma, o nweghi asusu ozo ha ga-amuwa, ha aghaghi imuta nke oma. Ma ufodu nne na nna na-egbochi umu ha imu na isu asusu Igbo, na-ahuta asusu Igbo di ka nke ndi itiboribo, asusu ndi amaghi akwukwo na ndi anaghi ahụ uzo. Ha na-adi na-aju "kedu ebe e ji asusu Igbo eje?" Ajuju ndi ahụ bu ajuju ndi amaghi ihe maka na o nweghi ebe e jighi asusu eje.

Otutu ndi Okammuta na ndi ozo ekwusiela ya ike na asusu Igbo enweghi ike inwu. Epuchie (2009) kwadosiri ike na asusu Igbo enweghi ike inwu, a si na o gaara anwu, o gaara anwu mgbe o bu naani Ogbalu na-akwado ya. O bukwa etu ahụ ka Chinagorom (2009) siri kwado okwu ahụ, na asusu Igbo agaghi anwunata. O kwuru nke a n'ihu na asusu niile o nuru na ndi o maara nwuru anwu enweghi onodu asusu Igbo nwere taa. Nwadike (2008) n'aka nke ya kwuru na asusu ndi ozo nwere ike nwuo mana o bughu asusu Igbo maka na o nwere otutu ndi na-asu ya, na-ede ya ede ma na-akuzikwa ya n'ulo akwukwo di iche iche n'ala Igbo. Emenanjo (1996) kwenyere na asusu Igbo agaghi anwu n'ihu na o kwuru onwe ya kamgbe, ndi mmadu kana asukwa ya. Nke a putara na asusu o bula a suru sutee ya aka, ka na-asukwa ya aga n'ihu, agaghi anwunata anwu. Ozo bu na ihe niile e ji asusu eme, e jikwa asusu Igbo eme ha.

Di ka Obieze (2009:88) siri kwu, "onwu asusu abughi ihe na-eme n'otu ntabi anya". N'ihu nke a anyi bu ndi Igbo agaghi agbachi nkiti na-ele so anya n'ihu anyi na-eche na asusu Igbo agaghi anwunata. Ezigbo oru diiri ndi Igbo niile ihu na oku a umu amaala huru asusu Igbo n'anya munyere maka odimma nke asusu Igbo

anyughị. Ọ bụrụ na anyị gba nkịtị ghara ịdị na-azulite ụmụaka n'asụsụ Igbo, izulite ndị nkuzi n'asụsụ Igbo, i na-asụ na ide asụsụ Igbo ebe ọ bụla ndị Igbo nọ na ịji ya arụ ọrụ otu kwesiri, asụsụ Igbo ga-eji nwayọọ nwụọ mgbe a tughị anya ya.

Ọ bụ n'ihị mmeso ojọọ ndị Igbo na-emeso asụsụ ha nke bụ ịnabata asụsụ mba ọzọ karịa nke ha kpatara ndị Otu mba ụwa jiri gunye asụsụ Igbo dị ka asụsụ ga-eso na asụsụ ndị a ga-achọ achọ n'afọ 21000. Ogbo asụsụ Igbo ndị ọzọ nọ na Naijiria dị ka Awusa na Yoruba ndị nwe ha na-eji asụsụ ha anya isi, site n'ịsụ ya ebe ọ bụla ha nọ, ma ndị Igbo na-eme ihere n'ịsụ asụsụ ha n'ebe ha nọ ma ya fọdụzia ịsụ ya ebe ha na mba ndị ọzọ nọ. Nke a bụ ihe jogburu ụdele sigbuo nkakwụ n'isi maka na onye kpọọ ọba ya mkpọkoro, agbataobi ejiri ya kpoo ntụ. Ọ bụ ihe onye nwere ka ọ na-enye nwa ya. Ebe ndị Igbo anaghị asụ asụsụ ha ma ọ bụ jiri ya kpọrọ ihe, kedu ka ha ga-eji hanye ya n'aka ụmụaka ha na-eto eto? N'ezị asụsụ, ọ bụ nke a na-egosi na a kpachaghị anya, na e nwere ike ịchọ asụsụ Igbo achọ maka na onye hapụ iracha ọrụ ya, uguru anara ya rachaa.

N'ihị na ọtụtụ ndị nne na nna achoghị ka ụmụ ha mụta ma na-asụ Igbo, ọtụtụ ụmụaka Igbo amaghị asụsụ ahụ. Ọ bụ naanị ụfọdụ ndị okenye nọ n'ime obodo na ụfọdụ ndị nọ n'obodo mepere emepe n'ala Igbo bụ ndị na-asụ asụsụ Igbo. Nke a wee bụrụ igwuru asụsụ Igbo ili ọnwụ ya. E nwere asụsụ ndị Naijiria ọ bụ ole na ole ndị okenye na-asụ a na-ele anya ọnwụ dị ka UNESCO si kwuputa. Asụsụ ụfọdụ n'ime ha gunyere: Ziriya, Underishi, Yangkam, Bete na Shen. O nwekwara ọtụtụ ndị ọzọ nọ na nsogbu maka inwụ anwụ. Ole na ole n'ime ha bụ: Jala, Kubu, Luri, Shiki dgz. Asụsụ ọ bụla ọ bụ sọ ndị okenye na-asụ nọ n'ezigbo nsogbu maka na mgbe okenye ikpeazụ na-asụ asụsụ ahụ nwurụ, asụsụ ahụ esoro ya nwụọ pii. Asụsụ na-adi ndụ ma na-agakwa n'ihu ma ọ bụrụ na a na-enyefe ya site n'ogbo ruo n'ogbo. Ọ bụrụ na ogbo na-asụ asụsụ nwuchaa ma ha enyefeghị asụsụ ahụ n'aka ogbo ọzọ, asụsụ ahụ aburū nke nwurū anwū. Dị ka Mbah na Mbah (2004:112) kwuru:

Asụsụ ọ bụla na-anwū mgbe onye ikpeazụ na-asụ ya nwurū. Etu o sila dị, nke a bụ naanị ezi okwu ma ọ bụrụ na e deghị ya bụ asụsụ ede. Ọ bụrụ asụsụ dere ede, e nwere ike ịkpachara anya zụwa ndị ga na-asụ asụsụ ndị nwe ya kpachapụlura.

Okwu Mbah ha na-akọwa na asụsụ e dere ede anaghị anwū ọsọ ọsọ. Ọ bụrụ na e dee ya ede, onye ikpeazụ na-asụ ya nwụọ, a zụwa ndị ọzọ ga-asụ asụsụ ahụ. Ihe nhiahu dị na nke a bụ onye ahụ ga-azụwa ndị ga-asụ ya ọ makwa asụsụ ahụ nke ọma n'ihị na ọ bughị ihe niile gbasara asụsụ ka e dere ede. Ibido n'isi zụwa ndị ga-asụ asụsụ nwurū anwū ga-ahia ezigbo ahụ. Ọzọ bụ na o nweghị ka e nwetachaa asụsụ ahụ dị ka ndị nwe ya si asụ ya. N'ihị nke a, ọ ga-aka mma ma ọ bụrụ na ndị Igbo tinyekwuo uchu izulite ndị ntorobia ịsụ asụsụ Igbo site na nwata. Ya bụ na ọ ka mma imalite n'ezinaulọ zulite nwa Igbo n'asụsụ Igbo, biazia kuziwere ya ka e si agụ na ka e si ede ya. Nke a ga-enyere aka mee ka ụmụaka Igbo nwee mmasị ma tinye uchu n'ige, ịsụ, ide na ịgụ asụsụ Igbo.

Ige ntị nke ọma ga-enyere ụmụaka aka n'ịmụta asụsụ nke ọma. Nke a ga-eduba ha n'ịsụ, ide na ịgụ asụsụ. Mgbe ụfọdụ a na-eleghara ige ntị anya n'amaghị na ọ bụ ige ntị ka nwata tosiri ibu ụzọ mụta. Ige ntị abughị ịnụ ihe. Onye ọ bụla nwere ike ịnụ ihe beresọ onye ntị chiri mana ọ bughị onye ọ bụla na-ege ntị. Ige ntị ziputara ịnabata na ime ka ihe a mụrụ biri ebi na ntị. O bụkwa ịmata na ịchoputa ozi ihe a nūrụ na-ezi. Mmụta na-esi n'ige ntị ebido. Nwata ọ bụla na-ege ntị na-amuta ihe nke ọma karịa ndị anaghị ege ntị. Ọ bụ ya ka o ji dị mkpa na nne na nna ọ bụla kuziwere ụmụ ha etu e si enwe mmasị n'ige ntị n'asụsụ Igbo na ihe ndị ọzọ a na-akuziri ha. Nke a ga-enye aka ka ha nwee mmasị n'ịsụ, ide nakwa ịgụ asụsụ Igbo na ndị ọzọ.

N'ihị na ịsụ asụsụ bụ ogo nke abụọ na nka ịmụ asụsụ,, ọ bụrụ na e mee ka nwata kwudosie ike ịsụ asụsụ Igbo n'izizi, ọ ga-eme ya ịdị na-asụ asụsụ Igbo nke ọma na otu o kwesiri n'enweghị nsogbu ọ bụla. Ọ ga-enwekwa mmasị n'ichekwaba asụsụ Igbo maka ọdịnihu.

Dị ka Nwala (1985) siri mee ka anyị mata, na ọ bụ ọrụ dịrị nne, nna na ndị okenye ikuziri na igbaziri nwata oge ọ na-eto eto, ha etosighị iji ọrụ ahụ dị oke mkpa gwu egwu. Mgbe nwata na-eto n'izizi, o nweghị ihe ọ ma. Ọ na-eto site na mgbaziri na nduzi ndị okenye gbara ya gburugburu. Ọ bụ ezinaụlọ bụ ebe mbido nwata n'uzọ ọ ga-esi too. N'ihị nke a, mgbe a mụrụ nwa ọhụrụ, ọ naghị ekwu okwu. Ọ bụ ige ntị ka ọ na-ebido gewe si etu ahụ mewe mkpọtụ nwayọ nwayọ. Sitezie na nduzi na mgbazi ndị okenye, o bido kwuwe ihe ọ na-anụ ndị okenye na-ekwu. Ọ ga na-ekwuhie okwu n'izizi ma site na nduzi ndị okenye, o bidozie n'uzọ dị etu ahụ kwuwe okwu nke oma. Nke a gosiri na asụsụ abughị ebumpụta ụwa. Ọ bụ asụsụ ọ bụla e bidoro kuziwere nwata, ka ọ ga-amụta isụ.

Nwata ọ bụla mụtara asụsụ Igbo nke oma ga na-enwe mmasị isụ, igụ na ide Igbo. Ọ ga-enwe mmasị isonye n'igụ ihe ọgugu n'asụsụ Igbo n'ulọ uka na ebe ndị ọzọ, jiri ya anya isi. N'ihị na o nwere mmasị n'asụsụ Igbo, ọ ga-enye aka hụ na asụsụ Igbo na-aga n'ihu site n'ihu na a na-asụ ya ebe niile ndị Igbo gbakoro. Ọ ga na-ewute ya ihu ndị na-asụ 'Ngligbo', ya bụ Igbo a gwara ọgwa.

Ọrụ/Uru Asụsụ Nye Ndị Nwe Ya

Isi ihe na-enyere aka n'izulite ụmụaka nke oma bụ asụsụ ha. Ọ bụ asụsụ a ka a ga-eji kowara ha omenaala ha nke oma n'uzọ ha ga-esi ghọta ya, nke ga-eme na ha enweghị ike ihapụ omenaala ha ndị di mma. Asụsụ ndị na-enye aka na mmepe obodo ọ bụla. Ọ bụ site n'asụsụ obodo ka obodo si emepe ma buru a kwaa, ọ kwurụ na sayensị na nkanuzụ. Obodo ọ bụla na-asụ otu asụsụ na-enwe idị n'otu nke ga-enye aka n'ikwalite obodo ahụ n'iji otu obi eme ihe. Ọ dị oke mkpa na obodo ọ bụla jisiri asụsụ ha aka ike, maka na obodo hapurū asụsụ ha ma ọ bụ leghaara asụsụ ha anya, efuola ma gupụ onwe ha n'onyogugu mba ụwa.

Alo

Ọchọcha na atụ alo ndị a iji mee ka asụsụ Igbo ghara inwū, ka ọ digide di ka asụsụ mba ụwa ndị ọzọ di iche iche.

1. Ọ ga-adị mma nke ukwuu ma ọ buru na ndị nne na nna ejiri asụsụ Igbo zulitewe ụmụaka ha n'ezinaụlọ ha. Ụmụ afọ Igbo kwesiri inomi agburu ndị ọzọ e nwere na Naijiria di ka Awusa na Yoruba bu ndi ji asusu nke ha anya isi, site n'iji ya eme ihe niile ha na-eme.
2. Gomentị n'onwe ha kwesiri idị na-akpọ oku ma na-enwe ọgbakọ site n'oge ruo n'oge ikuzi na igbaziri ndi nne na nna mkpa ọ di iji asusu Igbo zulite nwata ma hapuzie ya mgbe o tolitere, ọ muwazie asusu ndi ọzọ masiri ya.
3. Ọ di oke mkpa na ma okenye ma nwata ji asusu Igbo na-enwe mmekorita n'etiti onwe ha mgbe niile n'ihị na obodo ọ bu so ndi okenye na-asu asusu, asusu ha na-anwu ma ndi okenye ahụ nwuchaa.
4. Gomentị etiti ga-eme ya ka ọ buru iwu siri ike na nwa afọ Igbo ọ bula ga-enwetariji asusu Igbo n'ule WAEC/NECO ma ọ bu GCE tupu e nye ya ohere igu akwukwo na madum ọ bula di n'ala Igbo.
5. Ọzọ di ka ibe ya bu ka Gomentị mekwaa ya ka ọ buru iwu na nwa akwukwo ọ bula e nyere ohere igu akwukwo na mahadum di n'ala Igbo ga-amuriri asusu Igbo na GST.
6. Ọ di mkpa ka e mee ka ụmụaka ghọta na agamniihu na sayensị na nkanuzụ na abawanye nke oma n'obodo ma ndi nwe asusu jiri asusu ha na-eme ya.
7. E tosikwara ime ka ụmụaka mata na obodo ọ bula tufuru asusu ha, atufuola njirimara ha maka na ọ bu asusu mba ka e ji ama mba ahụ.

Mmechi

Okwa ọchọcha na-ama di ka ndumodu bu ka ndi Igbo ghara ikwe ma ọ bu iche ka asusu Igbo noro n'ohu n'aka asusu Bekee otutu nari afọ tupu ha amara ihe ha ga-eme. Taa bu gboo bu aha ndi Igbo na-agu umu ha. Ndi Igbo ka nwere nnukwu ohere ime asusu Igbo ka ọ di ka asusu Bekee na asusu ndi ọzọ na-ewu ewu. kakwa mma ibido ugbo a zulitewe ụmụaka Igbo n'asusu Igbo maka Odimma asusu na maka ugbo a na odiniihu. Ka ndi Igbo site ugbo a gbochie umu Igbo ibu ohu na obia n'ala Igbo maka na onye no n'ala nna ya ma ọ maghi asu asusu nna ya, bu onye obia na ohu n'asusu ahụ. O kwesiri ka ndi Igbo puo n'ohu asusu Bekee na omenaala ha site n'ime ka ụmụaka site na nwata gbaa mgborogwu n'asusu Igbo, site n'iji asusu

Igbo eme ihe niile a na-eme eme ka a ghara ihapuru ndi okenye asusu Igbo n'ihina ime nke a, ga-achuba asusu Igbo n'ime ili onwu.

Edensibija

- Agbedo, C. U. (2008). *Language and Mind New Direction in Psycholinguistics*. Nsukka: Resources Konsult.
- Agugu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akuko Ala Ha*. Nsukka: Eva-Unique Enterprises.
- Aja Akpuru-Aja (2008). Language, Culture and Power Politics: Lesson for the Promotion of Nigerian Languages and Culture: *A Realist Analysis Journal of Nigerian Languages and Culture*. Vol. 10. PP. 1-14.
- Akidi, F. C. (2009). Asusu Igbo Di ka Asusu Di Okpu Agaghi Anwu. *Opike Journal of Igbo Language and Culture*. Vol. 1. No. 1. PP.26-33.
- Akidi, F. C. (2015). Ufodu Akamgba Chere Asusu Igbo. Posthumous Festschrift in Honour of Late Professor Romanus Obiora Ezeuko. In S. I. Odinye, M.C. Egenti, na D. A. Orji. (Ed). Onitsha: Dyompol Publishers. PP. 99-111.
- Akidi, F. C. (2018). Nsoogu Di N'Ihapuru Naani Ndi Okenye Isu Asusu Igbo na *Achara Jonalu Nkwaliite Asusu Igbo*. Owere: Ikemba Ojukwu Centre PP. 41-57.
- Akmajian, A., Demers, R. A., Farmer, A. K. Na Harnish, R. M. (2021). *Linguistics. An Introduction to Language and Communication*. Prentice Hall of India: New Delhi.
- Anozie, C. C. (1999). *Lingwistiki Sayensi Asusu*. Nsukka: Fllada Publishers.
- Anozie, C. C. (2003). *Igbo Kwenu (Akuko na Omenala Ndi Igbo)*. Enugu: Computer Publishers.
- Anyaegebula, V. O. (2012). Vanishing Igbo and Ndi Igbo. "What Ndi Igbo do to Reverse theTrend". *Daily Sun 38th August*.
- Anyanwu, P. A. (2002). Language Acquisition Concepts and Issues in Language Studies. Otagburuagu, , E. J. and Anyanwu, P. A. (ed). Owere: Cel-Bez.
- Arisaukwu, U. (2023). Nke M Diru M, Onye Gba Nkiti, Nke Ya Efuu – Obaokwu Ono Vol. 1. No. 3. Owere: Seat of Wisdom Seminary.
- Chinagorom, I. C. (2009). Mfucha Asusu Igbo: Ituche Nkiti. *Opiike Journal of Igbo Language and Culture*. Vol. 1. No. 1. Pp. 1-8
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger.
- Crosby, M. Merryman, D. na C Otterel, M. A. (1973). *The World of Language Book G*. Chicago: Follet.
- Emenanjo, E. N. (1996). *Olumefula: Asusu Igbo na Ndu Ndi Igbo*. Odenigbo Lecture Series. Owere: Assumpta Press.
- Epuchie, D. N.(2009). Asusu Igbo n'Oge Ochie na Oge Ugbu a. *Opiike Journal of Igbo Language and Culture*. Vol. 1. No. 1. Pp. 34 -38.